

samalla tavalla riippuvaisia uskonnosta.

Kirjan loppusanoista vastaa Sini Paukkunen. Hän jäsentää uskonnon ja maailmanpolitiikan suhdetta Ninian Smartin uskonnon ulottuvuuksien kautta. Smartin jaottelulla tarkastellaan tavanomaisesti uskontoja seitsemän ulottuvuuden avulla: 1) yhteisöllis-institutionaalinen, 2) eettinen, 3) opillinen, 4) käytännöllinen ja rituaalinen, 5) kokemuksellinen ja tunteellinen, 6) kertomuksellinen ja 7) materiaallinen ulottuvuus. Lukijalle jää kuitenkin hieman epäselväksi, miten jaottelu auttaa hahmottamaan uskonnon ja maailmanpolitiikan välistä suhdetta. Jaottelu tuntuukin osittain hieman päälle liimatulta. Paukkunen huomioi, että Smartin luokittelussa ei huomioida identiteettipolitiikkaa, jolla on uskonnon ja maailmanpolitiikan suhteen kannalta keskeinen rooli. Identiteettipolitiikan merkitystä olisi voinut tuoda enemmän esille.

Teos on laaja paketti uskonnon ja politiikan suhteesta, mutta tästä huolimatta lukijalle jää vaillinainen olo. On yllättävää, että teoksessa, jossa tarkastellaan uskontoa ja maailmanpolitiikkaa, jää mainitsematta yksi maailmanpolitiikan kannalta merkittävimmistä maista, Kiina. Johdannossa ja muutamalla yksittäisellä sivulla toki mainitaan sivulauseessa, että Kiinan harjoittama suurvaltapolitiikka heiluttaa muiden maiden sisä- ja ulkopolitiikkaa, mutta tämän enempää ei asiaa käsitellä. Kiina on enenevässä määrin kasvattanut jalansijaa eri kansainvälisillä foorumeilla. Tähän asetelmaan eittämättä vaikuttaa myös Kiinan harjoittama politiikka.

Kirjan pääpaino uskontojen suhteen on kristinuskossa ja islamissa. Lukuun ottamatta

Myanmarin buddhalaisuutta, muut uskontoperinteet näyttävät puuttuvan poliittiselta pelikentältä. Tämä toki osittain selittyy sillä, että kristinusko ja islam ovat tällä hetkellä maailman suurimpia uskontoja. Lukijana jäin kuitenkin kaipaamaan muun muassa lukua Intian hindunationalismista.

Näistä puutteista huolimatta teos on oiva tietopaketti, jollaiselle on ollut tilauksensa. Kaksikymmentä vuotta on liian pitkä väli uskonnon ja maailmanpolitiikan suhdetta käsittelevälle opukselle.

**Saara Kuoppala, TM**  
**Uskontotieteen**  
**väitöskirjatutkija**  
**Helsingin yliopisto**

**WENDY MAYER &**  
**CHRIS L. DE WET (ED.)**  
**Reconceiving Religious**  
**Conflict: New Views from**  
**the Formative Centuries**  
**of Christianity. London:**  
**Routledge, Taylor & Francis**  
**Group 2018. 338 s.**

Uskonnollisesti motivoitu väkivalta ja uskontoon tavalla tai toisella liittyvät konfliktit ovat ajankohdittainen teema, josta on viime aikoina ilmestynyt paljon eri alojen tutkimusta. Nyt arvioitavan kirjan ajatuksena on tarkastella myöhäis-antiikin ajan konflikteja uusista näkökulmista. Kokoelman kahdesatoista artikkelissa kyseenalaistetaan vanhoja, laajalle levinneitä näkemyksiä, ja antiikin maailmaa ja sen ajan lähteitä – niin kirjallisia kuin materiaalisiaakin – tulkitaan toisin kuin ennen. Kirjoittajat haas-

tavat tutkijat tekemään entistä perusteellisempaa, oppiaineiden rajat ylittävää tutkimusta.

Monessa artikkelissa liitytään oman aikamme uskontoon liittyviin konflikteihin, joita käytetään heuristisina malleina, joiden avulla pyritään ymmärtämään antiikin lähteitä. Ajatuksena on, että modernit väkivaltaa ja konflikteja selittävät sosiologiset teoriat ja käytännön esimerkit (kuten Isis, joka tuhoaa Buddhan patsaita tai toisen maailmansodan aikana natsien kanssa yhteistyötä tehneet juutalaiset) voivat auttaa ymmärtämään myöhäisantiikin ajattelua ja tapahtumia, ja myös toisinpäin: kristinuskon varhaisvaiheiden tutkimus voi auttaa ymmärtämään myöhempää kehitystä. Kirjoittajat muistuttavat kuitenkin moneen kertaan myös tämän lähestymistavan riskeistä: konfliktien ja väkivallan syyt ja ilmenemistavat ovat monimutkainen kysymys, ja se pitää ottaa huomioon kahden eri aikakauden tapahtumia verrattaessa. Antiikin ihmiset esimerkiksi eivät erottaneet uskontoa muusta elämästä niin kuin valistuksen jälkeen on tehty, eivätkä he tunteet käsitteitä ”uskonnollinen konflikti”, ”suvaitsevaisuus” tai ”suvaitsemattomuus”.

Johdantoluvussa professori Wendy Mayer luettelee useita aiemmin tavallisia näkemyksiä, jotka nykytutkimus on hylännyt tai ainakin vahvasti modifioinut, ja haastaa ne. Itse hän on tehnyt paljon yhteistyötä neurotieteiden tutkijoiden kanssa, ja tuo sieltä teologian kentälle ajatuksen, että ihminen on ”embodied mind”, ruumiillistunut mieli. Biologia vaikuttaa ajatteluun, eikä ihmistä Mayerin mukaan voi valistuksen hengessä kaventaa pelkästään järjen hallitsemaksi olennoksi.

Mayerin ja Jan Bremmerin käsittelyssä on ensimmäiseksi Jan Assmanin aikoinaan esittämä väite, jonka mukaan polyteismi on suvaitsevaa ja monoteismi suvaitsematonta, ja Konstantinoksen kääntyminen kristityksi merkitsi suvaitsevaisuuden loppua. Mayerin ja Bremmerin mukaan tällainen käsitys perustuu siihen, että kapeasti ja eurooppakeskeisesti tarkastellaan vain Kreikan ja Rooman uskontoja suhteessa kristinuskoon, ja sekin tehdään ideologisten silmälasien läpi. Uskontoon liittyvän väkivallan tutkimuksen pitäisikin olla globaalia, ei eurooppakeskeistä. Toinen virhe on, että antiikin tilannetta kuvataan käsitteillä, joita sen ajan ihmisillä ei ollut. Bremmer osoittaa artikkelissaan, ettei polyteismi edes Roomassa (saati sitten muualla maailmassa) ollut yksiselitteisen suvaitsevaista eikä kristinusko yksiselitteisen suvaitsematonta. Gerhard van den Heeverin artikkelissa tuodaan tähän liittyen esiin ajatus, että samoin kuin kristinuskon ja juutalaisuuden ero tapahtui hitaasti ja asteittain, myös kristinuskon ja perinteisten uskontojen (paganism) rinnakkainelo jatkui pitkään, toisin kuin joidenkin antiikin tekstien pohjalta luulisi. Arkeologiset todisteet vahvistavat käsitystä pitkästä rinnakkainelon kaudesta.

Mayer kritisoi myös metaforaa "uskontojen tori", jolla tarkoitetaan sitä, että antiikin (ja nykyajan) ihmiset voivat järkeään käyttäen valita itselleen uskonnon. Hän esittää, että neurotieteiden mukaan valintojen taustalla ovat ensin intuitio ja tunteet, ja vasta sitten ihminen järjellään perustelee valintansa. Kolmanneksi Mayer kritisoi sitä, että kun puhutaan uskonnollisesta konfliktista, usein

tarkoitetaan vain sen äärimuotoa, uskonnollista väkivaltaa. On kuitenkin osoitettu, että antiikin tekstien voimakas retoriikka ei useinkaan johtanut käytännön tekoihin. Jatkossa tulisi lisätä tutkia sitä, miten uskonnollisten johtajien puhe vaikutti kuulijoihin. Viimeinen teema liittyy myös retoriikkaan. Konfliktiretoriikkaa on antiikissa käytetty identiteetin konstruoimiseen luomalla rajoja. Siksi antiikin tekstejä (conflict rhetoric) ei pitäisi lukea todellisuutta kuvaavina vaan yrityksinä luoda todellisuutta (conflict reality).

Useat kirjoittajat painottavat, ettei antiikissa väkivalta ollut lähes koskaan vain uskontoon liittyvää, vaan sillä oli aina poliittisia, psykologisia, sosiaalisia ja ekonomisia syitä. Esimerkiksi Bremmer toteaa, ettei antiikissa ollut nykyajan käsitettä "uskonto", eikä uskontoa voi erottaa poliittisista tai kulttuurisista tekijöistä. Bremmerin mukaan uskonnollinen väkivalta tapahtui antiikissa usein eliitin aloitteesta ja sillä oli käytännön tavoitteita. Bremmer ajattelee, että lännessä sekularisaatio, individualisaatio ja väkivallan monopoli (poliisi, armeija) vähentävät uskonnollisen väkivallan todennäköisyyttä.

Kokoelman ainoa suomalainen tutkija, Maijastina Kahlos, huomauttaa, että nykytutkimuksessa kiinnitetään huomiota väkivallan ja konfliktien lisäksi myös rauhalliseen yhteiseloön, joka ei samalla tavalla näy lähteissä. Vallankäyttöä tapahtui kuitenkin myös arkipäivän elämässä. Esimerkkinä tästä Kahlos nostaa esiin sen, että kristinuskon leviämiseen ja yksilöiden kääntymiseen vaikuttivat myös taloudelliset ja muut riippuvuus-suhteet. Maanomistaja, *patronus*, oli periaatteessa vastuussa alaisistaan, ja hänellä oli valtaa vaikuttaa

heidän uskonnonharjoittamiseen. Tämä saattoi johtaa konfliktiin, jos paikallinen piispa oli eri mieltä kuin hän. Toisaalta piispa saattoi edellyttää *patronuksen* vaikuttavan alaistensa kääntymiseen tai siihen, mihin kirkkoon he liittyivät. Kahlos nostaa esiin kysymyksen tällaisten kääntymysten aitoudesta ja "lempeän väkivallan" (Peter Brown) käytöstä, ja muistuttaa, ettemme lähteiden avulla tavoita sitä, mitä ihmiset oikeasti tekivät. Kuulemme ainoastaan piispojen näkökulman.

Olen tässä arviossa voinut nostaa esille vain joitakin artikkelien ajatuksista. Suosittelen kokoelmaa niille, jotka ovat kiinnostuneet siitä, miten väkivalta ja konfliktit näkyvät antiikin lähteissä ja miten niitä voi tutkia nykyajan mallien ja teorioiden avulla. On myös kiinnostavaa nähdä, miten tarkka tutkimus osoittaa vanhoja luuloja vääriksi (esimerkiksi J. Dijkstran artikkeli Serapeionin "tuhoamisesta"). Konfliktien syntymisen ja etenemisen mekanismien paljastaminen voi ehkä auttaa myös oman aikamme ongelmien ratkaisemisessa. Hienojen analyysien ja oivallusten lisäksi jäin kuitenkin kaipaamaan teokselta teologista syvyyttä. Monessa artikkelissa teologiset kiistat (esimerkiksi areiolaisuus tai donatolaisuus) nähdään lähinnä sosiologisina ilmiöinä. Luulenpa kuitenkin, että myöhäisantiikin teologeille oli oikeasti tärkeää myös uskon sisältö.

**Anni Maria Laato, dos.**  
**Systemaattisen teologian**  
**tutkimusjohtaja**  
**Åbo Akademi**